

שימוש מושכל במשל משכילי כריסטיאן פירכטגוט גרט בספרות העברית

1

עם תום תקופת הרפורמאציה נדחק המשל אל שולי הספרות הגרמנית. למשך כ-130 שנה לא נכתבו כמעט משלים חדשים בשפה זו, ורק מעטים מן הקיימים נותרו ב"זכרון התרבותי" הקולקטיבי וניהלו בו חיים של אינרציה. אי-לכך, קשה ליחס את תחיית המשל בגרמניה סמוך לשנת 1730 לתהליכים פנים-ספרותיים בלבד. ואכן, תחייה זו היתה קשורה קשר הדוק במאבקה של תנועת ההשכלה הגרמנית, ה-Aufklärung, לזכות בהכרה באידיאולוגיה שלה ולקבוע לעצמה מקום במרכז התרבות. אחת הדרכים היעילות להתקרב למימוש מטרה טוטאלית זו היתה לעשות שימוש מחודש בפריטי תרבות ישנים ובדרך זו להרדים, כביכול, את מנגנוני ההתנגדות הטבועים במערכת. בנסיונה לעשות את הדבר הזה עצמו בחזית **הספרותית**, נאחזה ההשכלה הגרמנית גם במשל, שהשתחרר בינתיים במידה רבה מנטל העבר, אך בגלל אותו עבר עצמו התאים במיוחד לנשיאת אידיאות במעטפה ספרותית. מובן שהמשל לא נלקח כמות שנותר, בסביבות שנת 1600. הדגמים הישנים שהתקשרו בו עברו גם הם עידכון, בראש ובראשונה בתחומי הפרוזודיה ושימוש הלשון, ועידכון זה איפשר להם להתמודד על קאנוניאציה בספרות הגרמנית ולבסוף גם לזכות בה. כך הפך המשל הגרמני באמת לאחד הערוצים היעילים ביותר להפצת רעיונות ההשכלה.

השלכותיו של האיזון העדין שהושג פה בין מטען אידיאולוגי ונורמות ספרותיות, חצו את גבולות התרבות הגרמנית. עד מהרה הוכר הדבר בידי תרבויות אירופיות אחרות, שהיו גם הן נתונות בחיפוש אחר דגמים ספרותיים, שיישאו מגמות אידיאולוגיות מקבילות, ורבות מהן אכן אימצו את המשל בנוסחו הגרמני: הן במישרין, כטקסטים לתרגום, והן בעקיפין, כאשכול של דגמים לאימוץ ולתפעול יצרני. לא ייפלא הדבר, שמעמד מיוחס במיוחד ניתן

למשל הגרמני באותן תרבויות, שנטו ממילא להשען על התרבות הגרמנית. אחת מאלה היתה התרבות ה**עברית** החדשה, שעצם הופעתה חלה במרחב התרבות הגרמנית והתקשרה בתנועת ה"השכלה", נוסח ביתי (או מבויית) של ה-Aufklärung.

ואולם כשהופיעה ההשכלה, ה-Aufklärung הגרמני כבר הגיע לשיאו, וקשה היה להעלות על הדעת סינכרוניזאציה של ממש בין השתיים. לאמיתו של דבר, אפילו יהודים שהיו פעילים בתנועה ה**גרמנית** עצמה חשו כורח להנמיך את הסף ברגע שהיפנו את מאמציהם לטיפוח התרבות ה**עברית** החדשה. לפיכך נטו הפריטים הגרמניים שפנו אליהם שלא להיות בני-הזמן. בדרך-כלל היו אלה טקסטים או דגמים שזכו בקאנוניזאציה, חלקם אפילו במרכזיות, במערכת ה"תורמת" בתקופה **קודמת** ובינתיים איבדו אותן ונדחקו למקום שולי יותר בה. אפיגוניות ברורה זו איפשרה לתרבות החדשה, שחסרה ביטחון בעצמה, ליהנות מדברים שעמדו כבר במבחן, ומבחוץ שהיה חשוב וקובע מנקודת-הראות של המערכת ה"מקבלת". כמובן, עם המעבר לתרבות העברית, קיבלו רבים מאותם פריטים מעמד מרכזי מחודש, אך תהליך זה היה פרייה של הקונסטלציה הפנימית של ספרות היעד המתהווה, ולא שיקוף בעלמא של מה שהיה בעבר במערכת ה"תורמת".

קליטת המשל הגרמני בספרות העברית היא דוגמה מובהקת לתהליך, ששורטט פה בקוויו הגסים. היא החלה בשנות השמונים של המאה ה-18, כשהמשל כבר איבד את אחיזתו בספרות הגרמנית, ולמשך 20-30 שנה היה המשל אחד מאופני הכתיבה השליטים בספרות העברית. לאחר מכן נדחק לשוליים גם שם, התיישב בספרות החינוכית ולבסוף (ובמידה קטנה עוד יותר) עבר לספרות הילדים.

אימוצו המאסיבי של המשל בידי ההשכלה העברית זכה לעידוד מכמה גורמי-פנים:

1) ראשית האימוץ קשורה בייסוד ה**מאסף**, ולמשך זמן רב היו ערוצי הפרסום העיקריים של ספרות ההשכלה כתבי-עת דקים למדי

ובעלי פורמאט קטן. עובדה זו גררה ממילא העדפה לטקסטים **קצרים**, לרבות משלים. במידה רבה הוא הדין גם במקראות, שהחלו מופיעות זמן קצר לאחר מכן.

2) בניגוד לכתיבה פרשנית ומסאית, שנטתה לרוחב ניכר גם במסגרת מיטת-הסדום של כתבי-העת הקטנים, חיבורם של טקסטים ספרותיים שימש תחילה בראש ובראשונה **כתרגיל**. במובן חשוב היה פה ניסיון לבחון את האפשרות להשתמש באמצעים הלשוניים ה"ילדיים" למימוש פונקציות ספרותיות "מיובאות". שהרי למשכילים הראשונים היה מושג קלוש בלבד על כתיבה ספרותית (במובנה האירופי המודרני) ורובם חסרו ניסיון גם בתפעול הלשון העברית. אין צריך לומר, שניסויים מסוג זה קל הרבה יותר לערוך במסגרות טקסטואליות מצומצמות ובתנאים מבוקרים למדי כמו אלה שמציע המשל.

3) ואחרון, לספרות העברית היו בעבר משלים משלה, מה שאין לומר על כמעט אף אחד משאר סוגי הכתיבה הספרותית הגרמנית שעמדו לרשותה באותה שעה. אף כי מסורת המשל העברית לא היתה רצופה, וודאי לא חיה, באותו זמן, ואף כי דגמיה נבדלו הבדל רב מן הדגמים הגרמניים שאומצו, בכל זאת היא הגדילה את זמינותו של המשל לכותבים העבריים חסרי הניסיון והביטחון. היא גם סיפקה להם מעין **לגיטימציה** לעצם היבוא של חומר זה: היא אפשרה להם להעמיד פנים שלא היתה פה מהפכה גדולה מדי, ולכן אין בה גם סיכון של ממש. ואמנם, מחברי משלים עבריים השתמשו בטיעון זה במפורש. כנגד זאת, כמעט איש מהם לא ניסה ברצינות לדלות יסודות מ"הזיכרון התרבותי" העברי ולטעון אותם בפונקציות האידיאולוגיות והספרותיות החדשות של ההשכלה [חריג בולט – ומשמעותי – היה יצחק סאטאנוב **במשלי אסף** שלו (1788)].

בעצם הטענה, שהמשל העברי המשכילי מודל ביסודו של דבר בעקבות אבטיפוסים גרמניים אין, כמובן, כל חידוש. ואולם, טיב המגעים בין שתי התרבויות בכל הנוגע למשל לא זכה עד כה למחקר של ממש. באופן טיפוסי, שם גרמני אחד חוזר ומופיע תמיד, בהקשר זה, שמו של גוטהולד אפרים לסינג. עובדה זו חבה למרכזיות בספרות העברית של **תקופות מאוחרות יותר**, בעוד שבשנותיו הראשונות של המשל העברי המודרני לסינג כמעט לא היה חלק מהתמונה והמגעים התקיימו בערוצים אחרים. אחד הבולטים באלה היה כריסטיאן פירכטגוט גלרט, ששמו נפקד מרוב ההיסטוריות הכתובות של הספרות העברית, ואם הוא נזכר הרי אין זה בדרך-כלל אלא איזכור קצר וסתמי בלבד.

עד כה נמצאו **כעשרים** תרגומים של משלי גלרט במקורות של ראשית ההשכלה. אמת היא שרבים מהם לא סומנו כתרגומים כלל, לא כל שכן לא יוחסו לגלרט, אך זה היה נוהג רגיל למדי בתקופה שהגבולות הפונקציונאליים בין כתיבה מקורית ותרגום היו מטושטשים בה לחלוטין. נוסף על כך נמצאו במקורות עבריים הדפסות חוזרות של משלי גלרט **הגרמניים** (באותיות עבריות) ואינדיקאציות נוספות, מסוגים שונים למעמדם המיוחס בדור "המאספים". לאור העובדה שרוב הפריטים האלה מקורם בתקופה שקשה לציינה כיצרנית במיוחד, מנקודת-הראות הספרותית, אפילו המספרים כשלעצמם נראים משמעותיים, לא כל שכן יחסית לממשלים אחרים, בראש ובראשונה האגדורן וגליים.

כידוע, משלי גלרט היו חלק מהותי, ומרכזי, של הקאנון הספרותי הגרמני באמצע המאה השמונה-עשרה. לא זו בלבד שהיו זמינים לכול, אלא גם שימשו דגם לכותבים אחרים, הן בגרמניה, הן בכמה וכמה ספרויות משיקות (כגון הולנדית, דנית ואיסלנדית). נוסף על כך, למשכילים העבריים היתה סיבה משלהם לרחוש לגלרט רגשות מיוחדים. סוף-סוף הוא היה הסופר הגרמני הראשון – גם הפעם לפני

לסינג – שתיאר יהודי "חיובי" ברומאן שלו מ-1747 על **חי הגראפית השבדית מ-ג*****. עם זאת, באותה תקופה לא היה בספרות העברית אתר מוכן לרומאן. מסיבות מובנות היו גם שיריו הדתיים של גלרט מחוץ לתחום, ולא נותר למעריציו העבריים אלא להסתפק במשלו, דבר שממילא היו להם סיבות טובות לעשות. מכל מקום, משמעותו של גלרט לספרות העברית אינה צריכה להפתיע.

ואולם בשנים 1771-1772 כבר נשמעו בספרות הגרמנית קולות ששיקפו נורמות ספרותיות ואידיאולוגיות חדשות, וביקורת נוקבת במיוחד הוטחה דווקא בגלרט. בהתאם לידוע לנו על הדינאמיקה של מאבקים ספרותיים, כמעט כל מה שנחשב בעשורים הקודמים ראוי-לשבח הוכרז עתה כשלילי, אם לא כמסוכן ממש. **הדגמים** הספרותיים שגלרט ייצג ממילא לא היו עוד פעילים ויצרניים, אבל עכשיו הלכו גם **הטקסטים** שלו ונדחקו לשולי הספרות הגרמנית. אי-לכך, בשנת 1784, כשנדפס התרגום העברי הראשון של משל גלרט, "האב ובניו" (במקור: "Der sterbende Vater"), גם הטקסט וגם המחבר לא היו עוד חלק מהספרות החיה.

כמובן, גלרט עדיין תפס מקום חשוב ב"זיכרון התרבותי" הקולקטיבי. השאלה הנוקבת היא, איך הגיעו מתרגמיו הראשונים לעברית, שרובם גדלו לצד התרבות הגרמנית, ולא בתוכה ממש, לקחת חלק באותו "זיכרון קולקטיבי". מהו הדבר שהפך את משלי גלרט זמינים להם? לדעתי, יש לחפש את החוליה המקשרת העיקרית ב"ספרות בתי-הספר", עוד חידוש של תנועת ההשכלה הגרמנית.

3

במשך דורות רבים עמדו ספרי-הלימוד הגרמניים בראש ובראשונה בשירות של המיומנות הלשונית. הטקסטים שנכללו בהם נתפסו בעיקר כדוגמאות **לחיקוי** ונבחרו על יסוד התאמתם לכך, בראש ובראשונה מבחינת "טוהר הלשון" וההלימות הרטורית. הקאנון של הטקסטים האלה היה מצומצם וקבוע למדי. הוא התבסס בעיקרו על

לרפרטואר הגדל והולך של המקראות. אין איפוא להתפלא, שחלק מהותי מהיכרותם עם **הספרות** הגרמנית בוצע גם הוא באמצעות ספרים אלה, גורם נוסף לכך שהכירו – ולכן יכלו לתרגם – בראש ובראשונה טקסטים מתקופות קודמות. אגב, רבים מסופרי "דור המאספים" וממתרגמיו היו (או נעשו) בעצמם מורים, סיבה נוספת להעניק חשיבות מיוחדת לקאנוניזאציה ב"ספרות בתי-הספר"; ולא עבר זמן רב והם אימצו לעצמם גם את מתכונת הכרסטומאטיה עצמה (ובדיעבד התייחסו גם ל**המאסף** עצמו כאל מעין מקראה של טקסטים ישנים ו"מקודשים").

4

הבה ניקח דוגמה קטנה אחת, שתאפשר לנו להוסיף דיוק וספציפיות לקביעות שקבענו עד כה. בחרתי במשל "Der Tanzbär", אחד ממשליו של גרט שזכו יותר מכול להדפסות חוזרות, לכליל בהאנתולוגיות ולאיוור והמצוי בשלושה נוסחים עבריים לפחות. דוב מרקד הבורח משוביו, חוזר ליער ומסתכסך עם חיות-הבר בגלל ריקודו המוזר, אינו בשום פנים תופעה חד-פעמית במשלי ההשכלה הגרמניים. למעשה בין 1743 ו-1789 הוא מופיע בטקסטים של **שישה** ממשלים לפחות: בוק, גרט, לסינג, בורמאן, קאצנר ופפפל. יתר על כן, מבחינה אידיאולוגית, נוסחים אלה מייצבים שלבים עוקבים. המוקד בהם נע מן היחיד כשלעצמו, אל היחיד ביחסי-הגומלין שלו עם החברה, אל בעיות כלליות של טיפוסים חברתיים וריבוד חברתי, ולבסוף – לעמדה פוליטית כמעט הבאה לעולם בעקבות המהפכה הצרפתית. ואולם, סמוך לסוף המאה ה-18, הדוב המרקד היחיד העושה את דרכו לספרות העברית הוא של גרט, והוא כבן ארבעים באותם ימים. הטענה שהמערכת העברית בחרה, כהרגלה, בנוסח קודם ומיושן, תופסת, כמובן, אך אינה מספיקה. שכן יותר מנוסח אחד יכול היה למלא תנאים אלה. ואולם שלושה מאלה – המשלים של בוק, בורמאן וקאצנר – מעולם לא זכו למעמד של

הספרויות **הקלאסיות**, ורק לטקסטים מעטים שנכתבו גרמנית במקורם היה סיכוי להיכנס לתוכו. רק באמצע המאה ה-18 נשמעו קולות מחאה ראשוניים נגד בלעדיותו של החיקוי כמטרה להוראה וללמידה ונטענו טענות בזכות הקריאה כאמצעי לעיצוב הטעם והמוסר. ליעדים חדשים אלה נתפסו גם טקסטים גרמניים כמתאימים. בתוך שנים מעטות אכן החל תהליך של היתקנות מקשר חד-ערכי עם החיקוי, ובהדרגה נוצרו **כרסטומאטיות**, קבצים של טקסטים ספרותיים גרמניים, לצד ספר הקריאה המסורתי. במקראות החדשות הוקדש **למשל** הגרמני מקום של כבוד, ואחד הראשונים שחדר לתוכן היה גרט.

יתר על כן, מלכתחילה היתה חדירתו מאסיבית, ובכרסטומאטיות רבות הוא תופס מקום ראשון בין המשלים, מרחק רב לפני כל השאר. למשל, משליו תופסים כ-60% מכלל המשלים הכלולים במקראה של מיכאל דניס מ-1762 (ולסינג מיוצג בה על-ידי אפיגראמים בלבד). אם אלני טועה, השיא המספרי שגרט זכה לו הוא כלילת 53 ממשליו (!) במקראה אחת, האנתולוגיה של מרטנס מ-1772, אותה שנה עצמה שנוהלה נגדו המיתקפה העזה ביותר **בספרות** הגרמנית. ועוד ראוי לציין, שהמקראות השונות ייצגו עקרונות שונים ואימצו קני-מידה שונים לבחירת מחברים וטקסטים, ומסתבר שמשליו של גרט הם מן היחידים שנתפסו כעונים על **כולם**. בדרך זו הם זכו עד מהרה לקאנוניזאציה מחודשת, הפעם לא בספרות עצמה אלא ב"ספרות בתי-הספר", מוסד תרבותי חדש שקיבל על עצמו את התיווך בין מערכת הספרות ומערכת החינוך.

כמובן, מקראות אלה היו מכוונות **לילדים**. ואולם חלק ניכר ממתרגמי ראשית תקופת ההשכלה העברית היו **כילדים** כלפי התרבות והספרות הגרמנית. כידוע, רבים מהם אפילו לא ידעו את השפה הגרמנית והיו צריכים ללמוד אותה – מתוך כורח חברתי ומסיבות אידיאולוגיות כאחד. אחת הדרכים המרכזיות שבהן יכלו ללמוד גרמנית (או לעבור אליה מן היידיש שלהם) היתה פנייה לספרים, ובין הספרים שתאמו צורך זה במיוחד נועד מקום חשוב

בני! הוספת קנות דעת גם חכמה,
מאוד הזהר להתפאר בהמה:
לבלתי רבות עליך המשימה.
הלא כרגע יהללו מלאכתך,
שנים רבות יחללו כבודך:
ותחת קוית עשות ממנה פרי,
יהפכוה לך לזדון חטאת מרי.

עתה נפער פער של ממש בין המשל ונמשלו. סוף סוף, במשל עדיין מדובר במכאניקה של ריקודו של דוב... אסור גם לטעון, שפתרונו של בן-זאב היה פועל-יוצא **ממילאי** של מחסר במצאי הלשוני שבגבולותיו היה עליו לתמרן, על-פי הנורמות המחייבות באותה תקופה. לא זו בלבד שתיאורטית אין פתרון תרגומי אוטומטי, אלא שאפילו בתחומי המצאי העברי המוגבל והמצומצם עמדו לרשותו אופציות מסומנות פחות, מובהקות פחות.

המגמה ה"ממשכלת" מתחזקת עוד יותר בנוסח המתוקן של בן-זאב, שנדפס 18 שנה לאחר מכן. התיקון משקף מגמה ברורה להתאים את הטקסט למטרות **חינוכיות** מוצהרות ולהפיץ רעיונות בצורה מפורשת ככל האפשר, שהרי הקורא המיועד של טקסט זה לא היה עוד החותם הכללי של **המאסף**, החסר קלסתר-פנים מובהק, אלא ילד יהודי הלומד עברית כחלק מן החברות שלו בחברה משכילית מודרנית. נוסח זה נדפס במקראה של בן-זאב לתלמידים מתקדמים, **למודי המישרים**, חלק שני של ספר-הלימוד **בית הספר**, שהיא חיקוי מושלם של הכרסטומאטיה הגרמנית. במקראה זו "דוב מרקד" הוא אחד מ-11 משלים של גלרט, המהווים למעלה מ-50% מן המשלים המובאים בספר, כולם פרט לאחד מתורגמים מן הגרמנית.

אחד השינויים החשובים ביותר מתקשר בשימוש בביטויי ה"חכמה". לא זו בלבד **שמספרם** גדל, לעומת הנוסח הראשון, אלא שעתה מתגלה העדפה ברורה לביטויים, שבמסורת היהודית הם מתקשרים קשר הרגלי והדוק **באלהים**:

ממש בשום קאנון גרמני, בין ספרותי, בין חינוכי. כנגד זאת, המשל של לסינג השתייך, אמנם, **לספרות** של התקופה, אך עדיין לא נכנס לקאנון המכריע של ספרות בת-הספר. לעומת כל אלה, "הדוב המרקד" של גלרט כבר היה זמין בכמה וכמה מקראות. יתר על כן, הוא תאם את השלב שההשכלה **העברית** נמצאה בו באותה שעה; שלב שהיסוד **החברתי** עדיין לא החל ממלא בו תפקיד של ממש. מסתבר, איפוא, שאינטרסים **פנימיים** בעלי אופי **אידיאולוגי** מילאו תפקיד חשוב בעצם הבחירה של הטקסט. הטענה בדבר משקלם של האינטרסים הפנימיים מתחזקת לאור הצורה שטקסט זה תורגם הלכה למעשה, בעיקר בכל הנוגע לנמשל, המקום המרכז את עיקר המטען האידיאולוגי.

מושג-המפתח במשל של גלרט הוא Geschicklichkeit (מיומנות). מילה זו, בעיקר כשהיא מתקשרת עם künste (כשם שהיא עושה כאן), הולמת לגמרי את הדוב, שמיומנותו במחול היא עניין של תירגול בלבד וניסיון קודם. עם זאת, היא ניתנת בקלות להחלה גם על בני-אדם, ובדיוק זה הדבר שעושה הנמשל. הבעיה היחידה היא, שנמשל כזה בקושי תואם את רעיונות ההשכלה הגרמנית. אמנם אין נרמז בו ש-Geschicklichkeit היא דבר רע לעצמו, אך בהחלט נטען בו – ובמפורשות רבה – שמוטב להסתיר תכונה זו בנוכחותם של ה-Ungeschickte (חסרי המיומנות) ולהתאים את ההתנהגות להתנהגות המקובלת **עליהם**, למותר לציין שאפילו שלילת הקינאה המובלעת בנמשל, אינה יסוד משכילי ייחודי.

והנה, המאפיין את המתרגמים העבריים הוא ההפך: כולם עושים מאמץ להגביר את התאמת המשל לאידיאולוגיה המשכילית.

התרגום הראשון של "Der Tanzbär" נדפס ב**המאסף** ב-1788. מתרגמו, יהודה ליב בן-זאב, נצמד, ביסודו של דבר, לנמשל של גלרט. ואולם, הוא המיר את Geschicklichkeit הבעייתי בשתי המלים "חכמה" ו"דעת", שאינן רק אנושיות באופיין, אלא גם מרכיב טיפוסי בארסנל של מונחי ההשכלה:

לולא חכמת אתה מחברך,
כי עתה לא רבה עליך משטמה.
כי מדוע יהיו איפא בעוכריך?
באשר הם כמוך ואתה כהמה?

ואך הרבית בין, קנות דעת הגדלת,
השמר, להתראה בהן ביד רמה!
כי אם יום או יומים שמך יהללו,
לאמר: גדולות עשית, רבות פעלת,
עדי ישמעו קנאים ואנשי מרמה,
גם אותך גם שמך וגם חכמה יחללו.

מקריית אין פה, שהרי בן-זאב עצמו השתמש בביטויים דומים
מאוד כבר ארבע שנים לפני כן, באחד ה"הרהורים" (Betrachtungen)
שנכללו בכרך הראשון של אותו ספר-לימוד עצמו, **מסילת הלימוד**.
ה"הירהור" מופיע שם בשני טורים מקבילים, עברי וגרמני (באותיות
עבריות), בכותרת המשותפת "גאטט איזט אללווייזע" (אלהים הוא
כל-יודע), והוא ברור וחד-משמעי בשתי השפות. לפי התפיסה המובעת
בו, החכמה היא תכונה העושה את האל נבדל מהאדם **במידה** בלבד,
לא במהות. כמעין ראיה לכך מסיים בן-זאב את ה"הירהור" בדברי
"המשורר":

מה רבו מעשיך יהוה
כלם בחכמה עשית
מלאה הארץ קנייניך:
גדול אדוננו ורב כח
ולתבונתו אין מספר:

כמובן, לא כך בדיוק התבטא דוד המלך. לאמיתו של דבר, יש פה
צירוף של שני מקומות שונים, ומרוחקים זה מזה, בתהילים (קד: 24,

קמז: 5), כדרך שנוקט בן-זאב גם בניסוח הנמשל המקביל של נוסחו
השני של המשל.

בין 1788 ו-1806, שבהן הופיעו שני נוסחיו של בן-זאב, נעשה תרגום
עברי **שלישי** של "Der Tanzbär" בידי אחד ליב באמברג. הוא נמצא
בכתב-יד שנכתב ב-1799 בעיר קאסל, קרוב לוודאי לשימושה הפנימי
של קבוצה קטנה של בחורי-ישיבה הנוטים להשכלה. כתב-היד
(הנמצא היום בעיר סטראסבור) הוכן בתקופה של הפסקה בהופעת
המאסף והוא חיקוי מדויק שלו, הן בצורה והן בתוכן. אין, איפוא,
ספק שה**מאסף** היה מוכר בקאסל, וייתכן שההתמודדות המחודשת
עם "הדוב המרקד" נעשתה על רקע הקושי להלוים את תרגומו של בן-
זאב עם נורמות ההשכלה. על כל פנים, תרגומו של באמברג, המקבל
את הכותרת "הדוב ורעיו", מייצג צעד נוסף בהשכלה העברית לעבר
הבלטת הפן החברתי, יחד עם הינתקות מוחלטת מן הנמשל הלא-
משכילי. בנמשל שלו מועמד ניגוד ברור בין ה"חכס" שהוא יחיד,
והרבים שהם "כסילים" ו"נבערי מדעת":

כן ארחות נבערי מדעת ומזימה
אל איש חכס לא יתחברו
רק אם [עם] אנשים כסילים ומלאים זמה
כאוהבים בשער ידברו.¹

לכאורה הוא והם אחים, אך למעשה יש ביניהם שוני מהותי, ולכן
לעולם לא יוכלו להתערב זה בזה. באימפליקציה, זה גם הדבר
העומד ביסוד גירושו של הדוב המרקד מן היער בידי שאר הדובים
במשל עצמו, ובהקשר זה זוכה הקינאה, המצויה, כזכור, כבר במקור,
למשמעות חדשה, ומשכילית-לעילא. ואחרון, לנמשל משכילי זה נוסף
צמד שורות מנותק מכלל הטקסט, שבו ניתנת ל"חכס" הוראה
מפורשת לשמור מרחק מן הבורים והכסילים:

1. בהמאסף בטעות "יהללו".

המשל המשכילי

לכן בני! שלם להם תחת רעתם,
ומאוד מאוד, מנע רגליך מנתיבתם.

חשוב להדגיש, שהוראה זו אינה פועל יוצא הכרחי אפילו מן
הנמשל המתוקן. עוד פחות מזה היא שואבת מגוף המשל. מקורה
הישיר הוא האידיאות של ההשכלה, ולכן היא מייצגת בצורה הברורה
והחותכת ביותר את העמדה שאימץ לו המתרגם: שימוש מושכל
במשל משכילי. בחירה במשל המתאים לתפקידו – הפעלת
מאניפולאציות כאלה עליו, שיהפכו אותו למייצג מפורש עוד יותר של
תפקיד זה עצמו בספרות היעד.